

KÓSA GÁBOR

AZ ÖRÖKLÉT GYÜMÖLCSEI
KÍNAI NYELVŰ MANICHEUS TÖREDÉKEK
A TURFÁN-MEDENCÉBŐL

Jelen tanulmány azokat a kínai nyelvű manicheus töredékeket mutatja be, melyeket nem a már ismert három hosszabb szöveg lelőhelyén (Dunhuangban), hanem Turfánban találtak. A töredékek és a velük párhuzamos szövegek bemutatásán túl a tanulmány néhány velük kapcsolatos hipotézist is megfogalmaz. A töredékek sokfélesége egyrészt egyértelműen utal a Turfán-vidéken élő kínai manicheus közösség meglétére, másrészt jelentős mértékben valószínűsíti, hogy a 8–10. századi manicheusok a jelenleg feltételezettnél jóval intenzívebb fordítói tevékenységet folytattak.

A következőkben azokat a manicheus töredékeket tekintem át, melyeket az elmúlt két évtizedben találtak a különböző Turfán-gyűjteményekben (Turfansammlung (Berlin), Ōtani-gyűjtemény (Kiotó)).¹ Közismert, hogy habár a Turfán-medencéből nagy mennyiségű középperezsa, pártus, szogd és ujjur nyelvű töredék került elő, kínai nyelvű manicheus szövegek az 1990-es évek előtt kizárólag Dunhuangból voltak ismertek (*Traktátus*, *Himnusz-tekercs*, *Kompendium*).² Az újonnan talált szövegek rendkívül fontosak, mert összességükben egyrészt arra utalnak, hogy Turfánban nagy valószínűséggel létezett kínai ma-

¹ Jelen tanulmány megírásához hozzájárult a Japan Society for the Promotion of Science (FY2008) ösztöndíja.

² Az idézett kínai nyelvű szövegek rövidítései: T = *Traktátus* (*Bosijiao canjing* 波斯教殘經 [BD00256; T54, n2141B: 1281a–1286a]), H = *Himnusz-tekercs* (*Moni jiao xiabu zan* 摩尼教下部讚 [S.2659; T54, n2140: 1270b–1279c]), K = *Kompendium* (*Moni guangfo jiaofa yilüe* 摩尼光佛教法儀略 [S.3969 + P.3884; T54, n2141A: 1279c–1281a]). A kínai idézeteknél || || között megadom a kézirat oszlopainak számát, előtte, illetve / jellel a Taishō Kánonban (Takakusu–Watanabe 1924–1932) szereplő szöveg oszlopait jelölöm. A töredékek esetében | jellel jelöltem, ha a kéziratban egy oszlopon belül a versforma érzékeltetése érdekében kihagyással él. A töredékek oszlopait külön sorokba rendeztem és megszámoztam. A töredékek esetében zárójelben adom meg a sérült, de biztosnak mondható, szögletes zárójelben pedig az alig látható, de a párhuzamos szöveg alapján rekonstruálható írásjegyeket. Mivel a töredék után közlöm a párhuzamos változatot is, így a töredéken egyáltalán nem látható írásjegyeket kizárólag [.] jellel jelölöm. A töredékek esetében az értelmező központosítást elhagytam. Mind a szövegek megadásakor, mind a fordításnál a kéziratban szereplő szöveget használtam, ettől kizárólag egyes speciálisan írt írásjegyek esetében tértem el, ha annak megjelenítése technikailag nem volt megoldható, ilyenkor a neki megfelelő, általánosan elfogadott írásjegyet adtam meg. A Ch. 258 és a Ch. 174 töredékek jó felbontású képe megtalálható az International Dunhuang Project honlapján (<http://idp.bl.uk>). A szövegek fordításánál kizárólag a szövegűsége törekedtem.

nicheus közösség is, másrészt arra, hogy a manicheus szövegek kínaira történő fordítása időben és térben több helyen is zajlott.

Az utóbbi években talált töredékeket leszámítva G. Mikkelsen (2004) írt egy áttekintést a turfáni szövegekről. Jelen tanulmány az azóta felfedezett új töredékek bemutatása és a régiek pontosítása mellett arra törekszik, hogy kontextusba ágyazva mutassa be őket, illetve nagyobb hangsúlyt fektessen a megtalált szövegek párhuzamaira, jelentőségére és a révükön felvethető hipotézisekre. A töredékeket a már ismert szövegek alapján csoportosítva mutatom be, így alapvetően a *Himnusz-tekercs*ből származó, vagy azzal rokonságot mutató, illetve a *Traktátus*ból származó vagy azzal analógiát mutató töredékek két csoportjára bontottam a jelenleg rendelkezésre álló anyagot.

1. HIMNUSZ-TEKERCS

1.1. Ch. 258 (= T II T 1319)

A Th. Thilo által felfedezett első töredék nagyságrendileg a legjelentősebb, mivel öt különböző himnusból tartalmaz részleteket.³ Ebből négynek megvan a párhuzamos változata a Dunhuangban talált *Himnusz-tekercs*ben, egy azonban egy eddig nem ismert himnusból származik. Ez utóbbinak W. Sundermann megtalálta a párthus változatát.⁴ Különösen érdekes az itt szereplő szövegek egyikét (Ch. 258 R/I) a himnuszok ismert variánsával összevetni, mivel egyértelmű, hogy ezeket két fordító ugyanabból az eredeti szövegből készítette.⁵

A töredék 13,2×4,7 cm, a régi szignatúrájából (T II T 1319) következik, hogy a 2. Turfán-expedíció során Toyoqban találták. A töredék mindkét oldalán manicheus szöveget tartalmaz, a *Himnusz-tekercs*ben található hét írásjegyes verssorok helyett itt öt írásjegyes sorok is szerepelnek, egy-egy oszlop („strófa”) 4×5 írásjegyből áll. A töredék nagy valószínűséggel nem lehet a 9. század végénél korábbi,⁶ Wang Ding szerint a tabu alá eső írásjegyek vizsgálata arra utal, hogy a Tang-kor után keletkezhetett.⁷ A töredéken szereplő öt himnusz-részletet egyenként vizsgálom (Ch. 258 R/I, II; Ch. 258 V/I, II, III).

³ Thilo 1991. Egy évtizeddel korábban Thilo (1981, p. 50) már bejelentette a töredékek felfedezését.

⁴ Sundermann 1991.

⁵ Thilo 1991, pp. 168–169.

⁶ Thilo 1991, p. 170.

⁷ Wang 2005, p. 51.

1.1.1. Ch. 258 R/I

Ez a vers (Thilo: Y) egy már ismert himnusz másik fordítását adja. A *Himnusz-tekercsből* ismert és lent idézett H161–163 himnuszok hét írásjegyes verziójához képest a jelen töredék lényegében ugyanazt a tartalmat öt írásjegyes sorokkal adja vissza.

Ch. 258 R/I

1. 若食此菓者 | 而得獲常住 | 服此甘露味 | 心意常(能福)
2. 警覺於我等 | 與(我)作依止 | 扶策於我等 | 令我出生死
3. 稱揚慈父名 | 珍重廣大施 | 惟希於究竟 | 所願得如是

1. Aki eszik ebből a gyümölcsből, az elnyeri az örök lakhelyet. Aki ebből az édes-harmatos ízből vesz, annak szíve, gondolata mindig (képes lesz a boldogságra).

2. A felébredést add nekünk, légy támasz (számu)nkra, segítséget nyújts nekünk, juttass ki az élet-halálból [az újjászületések körforgásából]!

3. Dicsérjük az Irgalmas Atya nevét, becsüljük hatalmas adományát, csak azt reméljük, hogy mindörökké [az örökkévalóságban], amit kívánunk, megkapjuk ekként.

A Ch. 258 R/I párhuzamos szövege: H161–163

Chengzan Mangni juzhi wang 稱讚忙你具智王

1274a14–18 || 161 || 若人能食此果者，即得長生不死身； / 或復嘗彼甘露味，內外庄嚴令心喜。 / || 162 || 即是眾生倚託處，策持令安得堅 / 能與我等无生滅，豈不齊心稱讚礼？ / || 163 || 珍重珍重慈父名，究竟究竟願如是！

H161 Az az ember, aki ehét ebből a gyümölcsből, / annak hosszú [örök] élete lesz, nem hal meg, / ha valaki megkóstolja azt az édes-harmat ízt, / belül s kívül ékes lesz, szívét megörvendeztetni.

H162 Nem más vagy, mint az érző lények menedékhelye. Segítesz (bennünket), békét és szilárdságot adsz. Képes vagy nekünk adni a születéspusztulás mentességét, / hogyan is ne magasztalnánk s dicsérnénk téged egyhangúlag?

H163 Dicsőség, dicsőség az Irgalmas Atya nevének, / mindörökkön-örökké így legyen!

Jelen töredék egy szempontból mindenképpen a legizgalmasabbnak mondható: ez az egyetlen himnusz, amelyet a *Himnusz-tekercsből* másik fordításban ismerünk. Habár nyilvánvaló, hogy a két himnusz ugyanabból az eredeti pár-

thus forrásból készült, G. Mikkelsen szerint a közös szókincs ellenére valószínűbb, hogy a két fordítás egymástól függetlenül keletkezett.⁸ A függetlenség azt jelenti, hogy térben és/vagy időben nem egyszerre készültek, de elképzelhető, hogy a Dao Ming 道明 által készített fordítást egy későbbi fordító ismerte és esetleg éppen azért változtatott a formán, mert nem volt megelégedve vele. A *Himnusz-tekercs* H266–388 himnusza (A Fénybirodalom dicsérete [*Tàn míngjiè wén* 歎明界文]) bizonyíthatóan a párthus *Huyadagmān*ból készült, és közismert, hogy a kínai verzióban szereplő hét írásjegyes fordítás nagyvonalúan adja vissza az eredeti szöveget, számos egyéni motívumot sző bele, mivel a hét írásjegy használata ezt lehetővé tette.⁹ Hipotézisként felvethető tehát, hogy egy pontosabb fordításra törekvő személy valószínűleg joggal kritizálhatta ezen másik himnusz hét írásjegyes verzióját is, és éppen ilyen megfontolásból készíthetett egy szöveghűbb változatot.

1.1.2. Ch. 258 R/II

Ez a töredék (Thilo: A) a *Himnusz-tekercs*ből is ismert hét írásjegyes formában adja vissza az eredeti, minden bizonnyal párthus himnuszt.

Ch. 258 R/II

1. (各)願慈悲受我請 | 与我離苦解脫門 | 令(我)速到常明界!
2. [。](歎)[。](業。)眾 | 過(去未)來現在者 | 各(開)清淨甘露口
3. [。](大慈音捨)[。](罪) | [。]夜今修此歎偈 | 豈(能)[周悉如法]說

1. (Mindannyióktól) azt kívánjuk, hogy irgalmasan fogadjátok kérésünket, | adjátok nekünk a szenvedésből kiszabadító megszabadulás-kaput, | hadd érhes(ünk) el minél gyorsabban az Örök Fény Birodalmába!
2. [。](magasztaljuk)[。](tetteket)[。 。] | közösségét, a múltbelieket, a jövőbelieket és a jelenlegieket, | mindannyian (nyissátok meg) tiszta, édes-harmatos szátokat!
3. [。](a nagy irgalom hangjait, hogy elvessétek) [。] (bűnöket), | [。] Ye most ezt a himnuszt alkotta, | vajon (képes volt-e) [mindent a Tannak megfelelően] elmagyarázni?

⁸ Mikkelsen 2004, p. 215.

⁹ Boyce 1954, pp. 67–77. M. Boyce fordítását Arthur Waley megjegyzései kísérik a lábjegyzetben.

A Ch. 258 R/II párhuzamos szövege: H147–149

[Puqi zanwen 普啓讚文]

1273c18–22 || 147 || 一切光明諸佛等，各願慈悲受我請， / 與我離苦解脫門，令我速到常明界。 / || 148 || 又歎善業修道眾，過去未來現在者， / 各開清淨甘露口，吐大慈音捨我罪! / || 149 || 未夜今修此歎偈，豈能周悉如法說?

H147 A Fénynek minden buddhája, / mindannyióktól azt kívánjuk, hogy irgalmasan fogadjátok kérésünket! / adjátok nekünk a szenvedésből kiszabadító megszabadulás-kaput, | hadd érhesünk el minél gyorsabban az Örök Fény Birodalmába!

H148 Magasztaljuk továbbá a jót cselekvő, a Tant gyakorlók közösségét, / a múltbelieket, a jövőbelieket és a jelenlegieket, / mindannyian nyissátok meg tiszta, édes-harmatos szátokat, / ejtsétek ki a nagy irgalom hangjait, hogy elvessétek bűneinket!

H149 Mo Ye most ezt a himnuszt alkotta, / vajon képes volt-e mindent a Tannak megfelelően elmagyarázni?

1.1.3. Ch. 258 V/I

Ez a töredék (Thilo: B) néhány írásjegyet őriz meg a *Himnusz-tekeres*ből is ismert egyik versből. A himnusz az eredendő Tizenkét Aeonnal analóg tizenkét erényt sorolja fel, melyekhez a H169–171 a manicheus kozmogónia során „előhívott” isteneket rendeli. A „Kívül s belül mindenütt fény” ezen lista utolsó tagja. A tizenkét óra nem a kínai kettős órákra utal, hanem kizárólag a fényvel teli, nappali órákra vonatkozik, amikor a manicheusok számára a fényben leginkább gazdag Nap van az égen.

Ch. 258 V/I

1. [。 。 。 。 。 。] [內] (外) [俱明] [。 。] (智慧)具(足如日)名十二時圓滿

2. [。]德

1. [。 。 。 。 。 。] [Belül-](kívül) [mindenütt fény.] [。 。] (Bölcsességben) tökéletesek, mint a Nap), a Tizenkét Órának nevezik, tökéletesen kiteljesítik

2. [。] erényeket

A Ch. 258 V/I párhuzamos szövege: H167[*Yizhe Mingzun* 一者明尊]

1274a24–25 || 167 || 齊心和合。十二者: 內外俱明。庄嚴智慧, / 具足如日, 名十二時, 圓滿功德。

H167 Elfogulatlan Szív és Harmónia. A tizenkettedik: Belül-kívül mindenütt fény. Ékességben és bölcsességben tökéletesek, mint a Nap, a Tizenkét Órának nevezik, tökéletesen kiteljesítik az érdemteli erőnyeket.

1.1.4. Ch. 258 V/II

Ez a töredék (Thilo: B) lényegében szintén a *Himnusz-tekercs*ből is ismert egyik vers pontos változatának néhány írásjegyét őrzi meg, a cím és a szöveg megfogalmazása teljes mértékben megegyezik a már ismert verzióval, pusztán annyiban különbözik tőle, hogy magyarázóként megadja a Nagy Fény küldötté (*dàming shì* 大明使) elnevezést, ami valószínűleg Mānīra vonatkozik. A himnusz tartalma a már említett 12 erény 12 istenséghez való rendelését mutatja be, ennek első három tagját sorolja fel. Az ilyen jellegű himnuszokat egyebek között a szakrális ételek elfogyasztása előtt mondták el, ami után az ételekből történő fényfelszabadítás szertartása következett.

Ch. 258 V/II

1. [。](食)單偈 | 大明使釋

2. [。]者无上光明王 | 二者(智)惠善(母)佛 | 三(者)[。]勝先意佛

1. Ének az étel [。] | A Nagy Fényküldött magyarázata szerint

2. [。]ként a felülmúlhatatlan Fénykirály, | másodikként a (Böl)csesség, a Jóságos (Any) [。], | harmadikként [。] Győzelem, az Első Gondolat buddha

A Ch. 258 V/II párhuzamos szövege: H168–169[*Shou shidan ji* 收食單偈]

1274a26 || H168 || 收食單偈

1274a27–28 || H169 || 一者无上光明王, 二者智惠善母佛, / 三者常勝先意佛

H168 Ének az étel átvételekor

H169 Elsőként a felülmúlhatatlan Fénykirály, másodikként a Bölcsesség, a Jóságos Anya buddha, harmadikként az Örök Győzelem, az Első Gondolat buddha...

1.1.5. Ch. 258 V/III

Ennek a töredéknek (Thilo: X) nem ismeretes kínai párhuzama, de W. Sundermann egy nagyon közeli párthus szövegtöredéket azonosított, melyet Th. Thilo tanulmányával egy kötetben közölt 1991-ben, egy 1996-ban megjelent írásában pedig egy kevésbé pontos, de a kínai töredék tartalmához közel álló szogd szöveget publikált.

Ch. 258 V/III

1. 常救諸明性 | 離諸生死[。] | 於(諸)山谷(中) | 原野及(砂磧)
2. 江海及泉源 | 卉(木兼苗實) | 四院及三災 | 水陸皆抽出。
3. 有諸福德者 | 能知大威聖 | 法(藏)[。]皆通 | (遍識諸身)主¹⁰

1. Folytonosan menti a Fénylelkeket, kiszabadítja az élet s halál [。], a hegy(ek) közül s a völgyek(ből), a mezőkről és (a homokos pusztaságokból).

2. Folyóból, tengerből s forrásból, (füvekből, a fákból, a palántákból és a gyümölcsökből,) a Négy Udvarból s a Három Csapásból, vízből s a szárazról, mindenholnan kiszabadítja.

3. Akiknek szerencsések az érdemei, azok megismerhetik a nagyhatalmú Szentet, a Tan (kincstárában) [。] jártasságot szerezhettek, (teljesen megismerik az egyének) urát

A Ch. 258 V/III párhuzamos párthus szövege:

M8287, So 10200/1(5)¹¹

[Megmented a lel]keket, az élőket, / [az újjászületések körforgásából] / a hegyek[ből] és [a völgyekből / a ?-ből és] a pusztákból, / a f[olyókból és] a forrásokból, / a f[ákból és] a növényekből, / a föld-sáncokból és az árkokból, / a szárazság és a nedvesség földjéről, /

¹⁰ Annak ellenére, hogy plauzibilis Rong Xinjiang (1997, p. 542) érvelése, mely szerint a korábbi *zhū* 主 olvasat (Thilo 1991, p. 166) helyett a *xìng* 性 részesítendő előnyben, mind az írásjegy térbeli elhelyezkedése, mind a töredéken található írásmódja miatt (vö. Mikkelsen 2004, p. 218, n. 70), én mégis a *zhū* 主 olvasatot tartom valószínűnek. Ennek egyik oka, hogy a látható 主 írásjegy(rész) bal oldalán lévő viszonylag nagyobb hely nem is sejteti a gyök meglétét, továbbá W. Sundermann által közölt párhuzamos szövegben a *gy'n* (lélek) szó szerepel. Habár ez utóbbi a manicheus terminológiában megfelelhetne a *xìng*-nek 性, azonban az előtte lévő *shēn* 身 ebben az esetben mindenképpen testnek fordítandó (lásd T002, T188, K105–106), ami viszont egyáltalán nem szerepel az egyébként meglehetősen pontos párthus szövegben.

¹¹ Sundermann 1991, pp. 172–173; 1996, pp. 106–107 [2001, pp. 518–519].

[bö]lcs és okos / az a [szerencsés(?)], aki Téged ismer. / Ismeri [saj]át
Lelkét (is).¹²

A Ch. 258 V/III párhuzamos szöveg:

So 20154 (So 14411) = T II D II 169¹³

De a te irgalmas értelmed megmenti és megszabadítja őket minden köte-
léktől, és napról napra megtisztítja őket, / a hegyekből és a hegyekből(?),
a sivatagokból és az erdőkből, / a vizekből, / a fákból és a növényekből,
és az élőlényekből is, / és a száraz és nedves helyekről.¹⁴

Mikkelsen szerint a Ch. 258, továbbá a későbbiekben elemzendő Ch. 174,
Ch. 3218 és Ch. 3138 töredék mindegyike származhat Toyoqból, ami egyfajta
fordítóközpontként működhetett.¹⁵ Ugyanakkor – magának kicsit ellentmond-
va – konkrétan a Ch. 258 töredékről azt feltételezi, hogy ezt valamilyen stan-
dard himnuszgyűjteményből másolta ki egy manicheus hívő egy másik helyen,
majd utazásai során került Toyoqba, tehát egyértelműen személyes célokat szol-
gált a szöveg.¹⁶ Ezt csak látszólag erősíti meg az a tény, hogy a himnuszok sor-
rendje nagyrészt megegyezik a *Himnusz-tekercs* himnuszaiéval, mivel – mint
említettük – egyrészt található közöttük ez utóbbiban nem szereplő himnusz,
illetve másik változatban szereplő himnusz is. Ebből tehát számos, jelenleg
megválaszolhatatlan hipotézist lehet felállítani. Ezen elképzelhető feltétele-
zések közül jelenleg számomra a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a jelen tö-
redéket birtokló, illetve másoló manicheus hívő legalább két gyűjteményből
másolta ki maga számára a himnuszokat. Az egyik a Dao Ming által fordított,
Dunhuangból előkerült *Himnusz-tekercs*nek felelt meg alapvetően. A másik
pedig egy jelenleg ismeretlen fordításgyűjtemény, amelyet egy másik fordító
készített, bár legalább egy himnusz (*Chengzan Mangni juzhi wang* 稱讚忙你
具智王) mindkét gyűjteményben szerepelt. A jelen töredék tulajdonosa ugyan-
akkor valamilyen oknál fogva a második gyűjteményből másolta át ezt a him-
nuszt, a Ch. 258 V/III verssel együtt. Ezt a feltételezést alátámasztani látszik

¹² M8287, So 10200/1(5) (Sundermann 1991, pp. 171–173; 1996, p. 106 [2001, p. 518]):
„[tw bwjyh gy]’n’n jywndg’n ’c z’dmwr^{oo} [’c]kwf’n ’w[]dr’n^{oo} [’c ? u]šwr’n^{oo} [’c]c rw[d’n
’wd] x’ns’r’n^{oo} ’c d[’lwg’n u] ’rwr’n^{oo} ’c prysp’n [’]wd wdr’n^{oo} ’c hwškybd ’w[]xwstbyd [’oo]
[jy]r ’wd frz’ng^{oo} hw [hwydg] ky ’w tw z’nyd^o hw z’nyd [’w wxy]by gy’n.”

¹³ Sundermann 1996, p. 107 [2001, p. 519].

¹⁴ So 20154 (Sundermann 1996, p. 107 [2001, p. 519]): „pyšt pr tw’ z’rcnwk / šm’r’^o ZY pr
mz-yx wrz^o xwyckt ’krty-t, / βnt MN wyspn’c βnty^o rty pswxs’nt / myd mydy^o wβyw cn yrt β’
kwβty^o MN / r’γty^o ZY MN mryty^o ZY MN ’pty^o MN / wnty^o ZY MN βwrōmy^o wβyw
MN w’tδ’rty /^o ZY šwkc’ ZY ww nβtc’ wy’kty.”

¹⁵ Mikkelsen 2004, p. 213.

¹⁶ Mikkelsen 2004, p. 213.

az a tény, hogy – ahogyan ezt a kolofónban olvashatjuk – az eredeti pártus nyelvű himnuszgyűjteményből Dao Ming csak néhányat fordított le. Nyilván lehettek tehát olyan fordítók, akik esetleg ugyanebből a pártus gyűjteményből dolgozva más himnuszkat (illetve egy esetben ugyanazt) választották ki lefordításra.

1279b29–c09 || 梵本三千之 / 條，所譯二十餘道；又緣經、讚、唄、願，皆依四 / 處製焉。但道明所翻譯者，一依梵本。

H416–418 Az idegen nyelvű (szöveg) háromezer fejezetéből több mint húszat fordítottam le. A szövegek, a himnuszk, az énekek és az imák a négy (különböző) vidék (helyi sajátosságai) szerint íródtak, de a Dao Ming által lefordítottak mind az (eredeti) idegen szöveg alapján készültek.

Az ugyanabból a himnuszgyűjteményből másik fordító által készült fordítások egyik jellemzője lehetett, hogy egységesen öt írásjegyes „sorokat” használt, míg Dao Ming fordításai egységesen hét írásjegyesek, így amennyiben a Ch. 258 V/III töredék másolója mindkét forrásból átvett himnuszkat, ez megmagyarázná, hogy miért találunk vegyesen öt és hét írásjegyes sorú verseket a töredékben.

1.2. Ch. 174 (= T II 1917)

A Ch. 174 töredéket szintén Th. Thilo fedezte fel és publikálta először.¹⁷ A mindkét oldalán manicheus szöveget tartalmazó töredéket (13,2×8,2 cm) a 2. Turfán-expedíció alatt találták, azonban a megtalálás pontos helyét nem jelölték a szignatúrában. Az írásjegyek tisztán olvashatók, a szöveget kétszer hét írásjegyből álló oszlopokba rendezték, így formailag a *Himnusz-tekercs* hasonló négy-szer hét írásjegyes oszlopokból álló himnuszaira hasonlít, bár konkrétan egyetlen ismert himnusszal sem analóg. A szöveg a Nagy Szenthez (*dà shèng* 大聖) szól, sajnálatos módon azonban ez a titulus a manicheus pantheon számos alakjához kapcsolódhat (pl. Nagyság Atyja, Mānī, Fény-Nousz), így pusztán ennek alapján nem határozható meg a valódi címzett.¹⁸ Az itt előforduló kifejezések közül számos egyáltalán nem ismert a három hosszabb kínai manicheus szövegből, bár több közülük más forrásokban is előfordul, így nyilvánvalóan a manicheus terminológia részét képezik.¹⁹

¹⁷ Thilo 1991, Taf. XX, XXI, p. 164.

¹⁸ Vö. Bryder 1985, p. 89; Thilo 1991, p. 164.

¹⁹ Thilo 1991, p. 165.

1.2.1. Ch. 174 R

Ch. 174 R

1. 遂免地獄眾災殃 | 遂免苦聚諸魔口
2. 大聖普聞聽我啓 | 大聖普現睹我身
3. 能救一切兼我救 | 能進一切兼我進
4. [。 。 。 。]無明擔 | 令我離此無明依
5. [。 。 。 。 。](身)縛 | 離斯貪魔心無記
6. [。 。 。 。 。](輪) | [。]性囚於五重院

1. Elkerüljük tehát a pokolbeli szorongattatásokat, | elkerüljük tehát a szenvedéseket, a démon-szájakat.
2. Nagy Szent, te mindent hallasz, hallgasd kéréseinket, | Nagy Szent, te mindenütt jelen vagy, figyelj fel ránk.
3. Képes vagy mindent megmenteni, ments meg minket is, | képes vagy mindent előmozdítani, minket is juttass előre!
4. [。 。 。 。 。] a féynélküli terhet, | hadd szabaduljunk meg ettől a féynélküli támasztól,
5. [。 。 。 。 。] (a test) kötelékeit, | szabadíts meg a Mohóság Démónától, hogy emléke se maradjon szívünkben,
6. [。 。 。 。 。] (kerekét), | [。] a lelket, amely be van börtönözve az ötszörös udvarba.

Itt egy konkrétummal igyekszem érzékeltetni a töredék által felvetett kérdések jellegét: a recto utolsó sorában előfordul az ötszörös udvar (*wǔ chóng yuàn* 五重院) kifejezés, amibe a lélek (manicheus terminológiában: *xìng* 性) be van börtönözve. Ez nem vonatkozhat másra, mint a manicheus értelmezésben a lélek börtönének számító testre, a kínai manicheusok által használt buddhista kifejezéssel: a hústestre (*ròushēn* 肉身). Érdekes módon, a fenti kifejezés a *Himnusz-tekercs*ben is megjelenik pontosan ebben a formában, de egyértelműen pozitív összefüggésben.

1273b27–28 || 又詮新人十二體，十二光王及惠明，具足善法五淨戒，五種智惠五重院。

H137 Kiválasztotta az Új Ember tizenkét tagját, / a Tizenkét Fénykirályt és a Fény-Nouszt, / a tökéletes és jó tant, az öt tiszta szabályt, / az ötfajta bölcsességet, az öt szintű udvart.

A nyilvánvaló ellentmondást Th. Thilo úgy próbálta feloldani, hogy az öt udvart az egyéb szövegekben valóban előforduló öt negatív tulajdonsággal (gyűlölet, düh, érzéki vágy, harag, tudatlanság) azonosította.²⁰ Az ismert szövegek-

²⁰ Thilo 1991, p. 165.

ben azonban semmilyen összefüggés nincs az udvar és a Sötétség ezen tulajdonságai között, így a megoldást máshol kell keresni. A *Himnusz-tekercs* elején különféle metaforák segítségével éppen a hústest leírása kapcsán említi a szöveg az öt mérgezett/mérgező udvart (*wǔ dù yuàn* 五毒院), a Sötétség Birodalma és így egyben a hústest jellemzőjét:

1270c25–26, 1270c29–1271a01 || 我今懇切求哀諸，願離肉身毒火海。 / 騰波沸涌无暫停，魔竭出入吞舩舫。 (...) 亦是惡業貪魔體，復是多形卑訢斯； / 亦是暗界五重坑，復是无明五毒院。

H020 Most őszintén esdekelve kérek, hogy távolíts el a hústest mérgezett lángtengeréből / Hullámai megállás nélkül tajtékoznak, a *makara* ki s be ugrálva csónakomat elnyeli. (...) H021 Ezen kívül a gonoszt tevő Mohó Démon teste, / továbbá a sokalakú *Pēsūs*, / valamint a Sötétség Birodalmának ötszörös verme, s a Fény nélküli Öt Mérgezett Udvar.

Egyértelmű, hogy ez a példa annak ellenére sokkal közelebb áll a fogalom megértéséhez, hogy nem pontosan ugyanarról a kifejezésről van szó, miközben a látszólagosan egyező H137-es példa valójában egy teljesen másik fogalomra utal. Ez utóbbi értelmezés továbbá jól beleillik a fenti töredék kontextusába, hiszen mindkét esetben a pokolból, a démon-szájaktól és a sötétségből (fénytelen-ségből), a hústestből való megszabadulásról van szó.

Ezen egyetlen kifejezés vizsgálata kapcsán egyébként akár egy általánosabb hipotézis is megfogalmazható, amelyet természetesen minden töredék minden kifejezése esetén külön ellenőrizni kell: a kopt manicheus szövegek kapcsán tudjuk, hogy léteztek manicheus fordítók által használt szólisták (kopt-szír), melyek a fontosabb terminológiai egyezéseket voltak hivatva elősegíteni.²¹ Hasonló jellegű listák léteztek a középperzsa–szogd, illetve a szogd–ujgur nyelvek között fordítók számára is.²² A majd később elemzendő *Traktátus*-töredékek kapcsán Yoshida Yutaka felveti annak a lehetőségét, hogy a fordítók egy ilyen „vallási szókinés”-ben osztoztak, mivel olyan pontos és csak a manicheizmusra jellemző terminológiai egyezések állnak fenn az egyébként két különböző szövegben (‘ideiglenes vendégtermészet’ = *jìzhù kèxìng* 寄住客性, ‘a fénytermészet értelemteste’ = *míngxìng xiǎngtǐ* 明性體), melyeknek előfordulása rendkívül valószínűtlennek tűnik, ha nem egy előre meghatározott, közösen használt terminológiáról lenne szó.²³

Jelen esetben minden bizonnyal ennek ellenkezőjéről van szó, tehát egy ilyen lista hiánya feltételezhető, mivel két pontosan megegyező kifejezés éppen egymással ellenkező értelemmel bír, tehát ezen töredék fordítója, úgy tű-

²¹ Gardner 1996, pp. 105–109, 112–124.

²² Henning 1940; Morano 2004; 2005.

²³ Yoshida 1997, p. 39.

nik, nem volt birtokában ilyen listának, vagy legalábbis nem volt szerves része a meglévő fordítói hagyománynak. Ezt a hipotézist az erősítené meg, ha a töredék többi részében sem találnánk más szövegekből ismert, pontos, sajátosan manicheus kifejezést. A töredék mindkét oldalát megvizsgálva megállapítható, hogy a kifejezések között a következő három kategóriát találjuk:

1. Alapvetően buddhista szövegekben is előforduló kifejezések, melyeket mind a korábban ismert szövegek, mind a Ch. 174 töredék használ, bár általában sajátosan manicheus értelmezésben ('pokol' = *dìyù* 地獄, 'számtalan' = *wúshù* 無數, 'megszabadulás kapuja' = *jiětuō mén* 解脫門, 'létforgatag' = *lún-huí* 輪迴, 'élet és halál (újjaszületések) tengere' = *shēngsǐhǎi* 生死海, 'világos(ság) kapuja' = *míngmén* 明門, 'nagy szent' = *dàshèng* 大聖, 'tisztá természet' = *qīngjìng xìng* 清淨性, 'sötét, fénytelen' = *wú míng* 無明, 'baj, szerencsétlenség' = *zāiyāng* 災殃, 'szentek és bölcsek' = *shèngxián* 聖賢, 'gonosz tettek' = *è'yè* 惡業).

2. Buddhista szövegekben nem, de más manicheus szövegekben egy-egy alkalommal megjelenő kifejezések, amelyek viszont inkább költői kifejezések, mint a manicheus terminológia részét képező alapvető szóösszetételek ('démonok torka' = *zhūmó kǒu* 諸魔口, 'a Mohó Démon szíve' = *tān mó xīn* 貪魔心).

3. Sem buddhista, sem egyéb manicheus szövegből nem ismert, kizárólag jelen töredékre jellemző szóösszetételek ('fénytelen teher' = *wú míng dàn* 無明擔, 'fénytelen támasz' = *wú míng yī* 無明依, 'sötét ajtó' = *àn hù* 暗戶).

Az eredményt a kiindulópontul szolgáló kifejezéssel („ötszintű udvar”) is összegezve elmondható, hogy jelen töredéket valószínűleg olyan személy fordíthatta, aki a manicheusok által is használt buddhista terminológiát jól ismerte, ugyanakkor nem rendelkezett a többi manicheus szövegben szereplő terminológia beható ismeretével. Ez utóbbinak számtalan oka lehet: maga a fordítás keletkezhetett még a hosszabb szövegek létrejötte előtt, vagyis egy ilyen közös terminológia létrejöttét megelőzően, vagy egy másik helyen (például éppen Turfán környékén, míg a többi Dunhuangban).²⁴ Természetesen a töredék rövidege nem teszi lehetővé, hogy jelentősebb következtetéseket vonjunk le belőle, hiszen elképzelhető, hogy az általunk nem ismert részben léteztek a fenti feltevésnek ellentmondó kifejezések.²⁵ Mindez pusztán egy hipotetikus gondolatmenet, amellyel érzékeltetni kívántam, hogy akár egyetlen töredék egyetlen kifejezésének vizsgálatából milyen jellegű hipotézisek állíthatók fel.

²⁴ Vö. Mikkelsen 2004, p. 213.

²⁵ Továbbá elméletileg az is lehetséges, hogy a fordító mindkét esetben hűen követte az eredeti szöveget, így az ellentmondás valójában nem a kínai, hanem az eredeti változatban állt fenn.

1.2.2. Ch. 174 V

Ch. 174 V

1. [。 。 。 。 。](套) | (賢)聖眾訶共不願
2. [。 。 。 。 。](。)牙 | 能沉一切清淨性
3. [。 。 。 。]得無厭 | 恆脩惡業謗賢聖
4. 唯願時日數无足 | 得免輪迴生死海...
5. 明門對我鎮恆開 | 暗戶對我永常閉
6. 唯願速開解脫門 | 無數聖賢皆已出

1. [。 。 。 。 。] csapdát, | (a bölcseket) és a szenteket együtt szidják, s nem kívánnak együtt lenni velük²⁶
2. [。 。 。 。 。] fogukat, | képesek elsüllyeszteni minden tiszta természetet,
3. [。 。 。 。] telhetetlenek, | mindig gonosz tetteket hajtanak végre, a bölcseket és a szenteket rágalmazták
4. Azt kérjük csupán, hogy az órák és a napok száma ne legyen teljes, | hogy elkerüljük az újjászületések tengerét.
5. A fénykapu mindig legyen nyitva előttünk, | a sötétség ajtaja örökké legyen zárva előttünk,
6. Azt kérjük csupán, hogy gyorsan tárd ki a megszabadulás kapuját, | a számtalan szent és bölcs mind előjön.

Th. Thilo a Ch. 258, illetve a Ch. 174 töredékek jelentőségét már 1991-ben abban látta, hogy elsőként bizonyítja a kínai manicheus szövegek és így – véleménye szerint – kínai manicheus közösség jelenlétét Turfán környékén.²⁷ Hozzá kell tenni, hogy bár ez természetesen valószínű, de ez a két töredék önmagában semmiképpen sem bizonyítja perdöntő módon ezt az állítást, hiszen közismert, hogy a Selyemút mentén a különböző szövegek gyakran „utaztak”, így könnyen elképzelhető, hogy egy Dunhuangban élő kínai manicheus egyszerűen magával vitte az eredeti szöveget és az így került Turfánba.

1.3. Ch. 1363 R

A 9,1×5,8 cm-es szöveget Wang Ding publikálta 2005-ben, csak az egyik oldalán szerepel egy meglehetősen rövid manicheus töredék, melyet azonban jellegzetes szókinéséről (‘Új Fénybirodalom’ = *xīn míngjiè* 新明界) könnyű felismerni.

²⁶ Vö. T296–297: A második ismertetőjegye az, hogy mindig örömmel és békésen lakik együtt a többiekkel, nem kíván külön lakni és egyéni terveket szövögetni.

1285b23–24 || 296 || 二者常樂和 / 合, 与眾 || 297 || 同住, 不願別居, 各興異計。

²⁷ Thilo 1991, pp. 163, 170.

1. 造新明界其
2. 泉樹木花菓

1. Létrehozza az Új Fénybirodalmat, az ő...
2. ... a források, a fák, a virágok és a gyümölcsök...

Az Új Fénybirodalom fogalma kétszer fordul elő a dunhuangi kéziratokban (egyszer konkrétan, egy másik alkalommal egy másik megfogalmazásban), azonban egyik alkalommal sincsenek a szövegkörnyezetében a második oszlopban szereplő szavak, vagy azokhoz hasonlók:

1273c10–11 || 我今諦信新明界，及与於中常住者，唯願各降慈悲力，蔭覆我等恒觀察。

H143 Most hittel valljuk az Új Fénybirodalmat, / és benne az örök lakozást. / Kérünk, bocsássátok alá az irgalom erejét, / s védjete meg bennünket, mindig vigyázzatok (ránk)!

1271b11–12 || 復啓清淨妙光輝，眾寶莊嚴新淨土，琉璃紺色新惠日，照我法身淨妙國。

H041 Kérlelem még a tiszta és csodás fényességet, / a drágakövekkel ékes Új Tiszta Földet, / a *liuli*-kő²⁸ bíborszínű Új Áldásos Napot: / Ragyogja be törvény-testem tiszta s csodás országát!

A kínai manicheus szövegekből is ismerjük a Nagy Építőmester elnevezéseit (*zào xīnxiàng* 造新相 = ‘Új Aeont Építő’ [H125]; *zào xiàng fó* 造相佛 = ‘Aeont Építő buddha’ [H170]), melyek mind az Új Fénybirodalom építőjére utalnak. A manicheus elképzelés szerint annak érdekében, hogy az eredeti Fénybirodalom nyugalma megmaradjon, a világból (fákból, virágokból és gyümölcsökből) felszabaduló fény átmenetileg ebbe az Új Fénybirodalomba kerül, talán ez lehet egymás mellett szerepeltetésük oka.

1.4. O. 4982A

A töredék a Ryūokoku Egyetem Ōtani-gyűjteményének összegyűjtött kiadásában látott napvilágot 2003-ban.²⁹ Azóta egyetlen, kínai nyelvű tanulmány szü-

²⁸ A lapis lazuli (*liuli* 琉璃) egyike a „hét drágakőnek” (szanszkrit *saptaratna*, *qībǎo* 七寶), melyek a Tiszta Föld szövegek szerint (a manicheus [Új] Fénybirodalommal analóg) Sukhāvati-ban mindenütt jelen vannak.

²⁹ Oda 2003, p. 53. tábla/4982A. A kötet összeállítója a 86. oldalon a szöveget pontosan azonosították, a *Himnusz-tekercs* H161–162 verséből a megfelelő részekkel kiegészítették.

letett róla Wang Yuanyuan tollából.³⁰ A töredéknek éppen azért van rendkívüli jelentősége, mert tökéletesen megegyezik a *Himnusz-tekercs* egyik ismert részletével, ráadásul egy olyannal, amely egy másik fordításban is előkerült Turfán környékéről (Ch. 258 R/I). Ez tehát azt jelenti, hogy ugyanarról a területről, bár valószínűleg más időszakból, ugyanannak a manicheus himnusznak két különböző kínai nyelvű példánya is létezett.

1. 若人能食此果者
2. 或復嘗彼甘露
3. (眾)生倚託(處)

1. Az az ember, aki ehett ebből a gyümölcsből,
2. ha valaki megkóstolja az édes-harmat...
3. az (érző) lények menedék(helye)

Az O. 4982A-nak megfelelő szöveg: H161–162

Chengzan Mangni juzhi wang 稱讚忙你具智王

1274a14–17 || H161 || 若人能食此果者，即得長生不死身；/ 或復嘗彼甘露味，內外庄嚴令心喜。/ || H162 || 即是眾生倚託處，策持令安得堅 / 能與我等无生滅，豈不齊心稱讚禮？

H161 Az az ember, aki ehett ebből a gyümölcsből, / annak hosszú [örök] élete lesz, nem hal meg, / ha valaki megkóstolja azt az édes-harmat ízt, / belül s kívül ékes lesz, szívét megörvendezteti.

H162 Nem más vagy, mint az érző lények menedékhelye. Segítesz (bennünket), békét és szilárdságot adsz. Képes vagy nekünk adni a születés-pusztulás mentességét, / hogyan is ne magasztalnánk s dicsérnénk téged egyhangúlag?

Mint láttuk, a korábban ismert *Mānī*, a *mindentudó király dicsérete* himnusznak (H159–163) egy változata már előkerült a Turfán-medencéből (Ch. 258 R/I), és bár természetesen nem szabad messzemenő következtetéseket levonni abból a tényből, hogy a viszonylag kis számú manicheus szövegek közül ez az egyetlen, amelyből három kézirat/töredék is ránk maradt, mégis felvethető az a hipotézis, hogy a vallásalapító Mānī dicsérő himnusz viszonylag népszerű lehetett a kínai manicheusok között. E felvetés mellett szól az az érv is,

³⁰ Wang 2005. Mivel a töredék megtalálásának helye és ideje nem ismert, a szerző megpróbálta ezeket a paramétereket pontosítani, elsősorban kizárja a kevésbé valószínű időpontokat (pl. 1. japán expedíciót), illetve helyszíneket, és arra a következtetésre jut, hogy a megtalálás legvalószínűbb helyszíne Qoço (Wang 2005, pp. 52–53).

hogy a különböző himnuszokat tartalmazó *Himnusz-tekercs*ben – a Mānī dicséretét lezáró himnuszon kívül (H372–379) – kizárólag ez a himnusz szól explicit módon Mānīhoz.

2. TRAKTÁTUS

A *Traktátus*ból két töredéket ismerünk, ezek viszont a felfedező, Yoshida Yutaka szerint a kézírásból és a recto oldalakon található szöveg miatt egy kézírathoz tartoznak.³¹ Mivel az egyiknek a szignatúrájából (T III T 132 V) következik, hogy Toyoqban találták, így a másiknak is onnan kell származnia. A két töredék valószínűleg a 8. századra datálható.³²

2.1. Ch. 3218 V

Ch. 3218 V [Yoshida 1997]

1. [。 。](行)憐愍設有怨憎諸惡念起當即摧伏
2. [。 。](。)(若)退散已明性想體還復清淨寄

1. [。 。] gyakorolja az együttérzést. Amennyiben gyűlölet és különböző rossz gondolatok merülnének fel, le kell őket győznie...
2. [。 。](。) (Ha) meghátráltak és szétszóródtak, a fénytermészet értelem-teste visszatér a tisztasághoz, az átmeneti...

Ch. 3218 V párhuzamos szövege: T086–087

1282b14–16 || T086 || 若當防 / 護記念，警覺逆逐怨 || T087 || 憎，當行憐愍。明性相 / 體還復清淨；寄住客性，離諸危...

T086 || Ha azonban odafigyel és védekezik, akkor éber lesz, szembeszáll a gyűlölő-

T087 || -lettel, viselkedésében együtt érzőnek kell lennie, így Fénytermészetének Értelemteste visszatér a tisztasághoz, a benne ideiglenesen tartózkodó vendégtermészet pedig minden veszélyből megmenekül.

³¹ Yoshida 1997, p. 35.

³² Yoshida 1997, p. 35; vö. Wang 2005, p. 50.

2.1. Ch. 3138 V (= T III T 132 V)

Ch. 3138 V [Yoshida 1997]

1. (即摧伏令其退散)
2. 清淨寄住客性悅(謝)
3. 如是五種極大門
4. (人囚此憐愍誠信)

1. (azután legyőzte, elérte, hogy meghátráljanak és szétszóródjanak)
2. a tiszta, átmeneti vendégtermészet örvendezik (és hálás lesz)
3. Ekként az ötféle hatalmas harc
4. (az ember az együttérzésre, az őszinte hitre támaszkodva)

A Ch. 3138 V párhuzamos szövege: T106–109

1282c09–15 || T105 || 如 / 其是人記念不忘，愚癡若起，當 || T106 || 即自覺，速能 / 降伏；策勤精進，成就智慧。寄住客性， || T107 || 因善業 / 故，俱得清淨；明性意體，湛然无穢。如是五 / 種極大 || T108 || 鬪戰，新人故人，時有一陣。新人因 / 此五種勢力，防衛護董 || T109 || 敵，如大世界諸聖記 / 驗；憐愍以像持世明使，誠信 || T110 || 以像十天大王。

T105 || Ha ez az ember azonban nem feledkezik meg a jelekről, és amikor a tudatlanság felbukkan,

T106 || azonnal éberséggel tudatosítja, akkor gyorsan legyőzheti. Ha lankadatlanul törekszik, akkor megvalósíthatja a bölcsességet, a benne ideiglenesen tartózkodó vendégtermészet pedig

T107 || a jó tettek következményeképpen teljesen megtisztul, Fénytermészetének Szándékteste pedig tiszta, szennynélküli lesz. Ez az ötfajta óriási

T108 || harc időnként lezajlik a Régi és az Új Ember között. Az Új Ember az ötféle erő segítségével képes szembeszállni a gyűlöletet

T109 || ellenséggel, ez a Nagy Világegyetem Szentjeire emlékeztet. Együttérzése a Világot Fenntartó Fényküldöttére hasonlít, az őszintesége

T110 || a Tíz Ég Nagy Királyára emlékeztet

A töredék, illetve a neki megfelelő rész a *Traktátus*ban a Fény-Nousz átalakító tevékenységének köszönhetően egy emberen belül lezajló öt nagy harcot írja le, amelyet a Biblia, ezen belül a Pál hagyományát átvevő manicheusok a Régi és az Új Ember közötti küzdelemként fogalmaznak meg. Ebben a lényegében a Sötétség Birodalmának hatalma alatt álló Régi Ember lassanként átalakul az immár a Fénybirodalomhoz tartozó Új Emberré, azonban a tudatosság és az éberség hiánya együtt járhat a régi démonok újbóli támadásával, melyben

igyekeznek az Új Ember fundamentumát adó, benne ideiglenesen tartózkodó vendégtermészetet, a fénytermészetet elpusztítani.³³ A Fény-Nousz átalakító tevékenységének részletes leírása rendkívül népszerű volt a belső-ázsiai manicheusok körében.³⁴

Yoshida Yutaka szerint a töredékek és az ismert változat párhuzamos részeinek vizsgálata arra mutat, hogy ugyanabból az eredeti szövegből készült független fordításokról van szó, melyet kínai vagy belső-ázsiai manicheusok készítettek, akiknek azonban a terminológiai szókincsük közös volt. Erre utal egyebek között az olyan rendkívül jellegzetes kifejezés, mint az „ideiglenes vendégtermészet” (*jìzhù kèxìng* 寄住客性).³⁵ Hozzá kell tenni, hogy ugyanakkor az is elképzelhető, hogy éppen a narratíva rendkívüli népszerűségének köszönhetően léteztek belőle rövidített, egyszerűsített változatok is, amelyeket az auditorok tágabb körének, esetleg a megtérítendő nem-manicheusoknak szántak. Véleményem szerint az itt közölt töredék inkább egy ilyen jellegű verzióból származhat.³⁶

Összefoglalásképpen elmondható, hogy az újonnan felfedezett kínai nyelvű manicheus töredékek sok szempontból megváltoztatták a kínai manicheizmusról kialakított képünket: a legalább 5 kézirathoz tartozó 11 szövegrészlet nagy valószínűséggel igazolja, hogy a Turfán-medencében éltek kínai manicheusok is, még ha az általuk használt szövegek nem is feltétlenül ott készültek. A töredékeknek az ismert dunhuangi szövegekhez való viszonya meglehetősen komplex, hiszen különböző szövegek találhatók közöttük: 1. teljesen azonos szövegek (Ch. 258 R/II, Ch. 258 V/I); 2. lényegében azonos szövegek kisebb kiegészítéssel (Ch. 258 V/II); 3. ugyanabból az eredetiből készített alternatív fordítások (Ch. 258 R/I); 4. valószínűleg két különböző, de egymáshoz közel álló pártus eredetiből készült kínai fordítások (Ch. 3218 V, Ch. 3138 V); 5. kínaiul ismeretlen, de középiráni (pártus, szogd) nyelveken fennmaradt töredékekkel analógiát mutató szövegek (Ch. 258 V/III); 6. mind kínai, mind egyéb nyelveken ismeretlen töredékek (Ch. 174, O. 4982A). Mindez a korábbiakban feltételezettnél jelentősebb kínai manicheus fordítói tevékenységet sejtet, amiről majd az esetleges jövőbeli felfedezések tükrében lehet biztosabban állítani.

³³ Általánosan lásd Klimkeit 1998.

³⁴ Lásd Sundermann 1992.

³⁵ Yoshida 1997, p. 39.

³⁶ Vö. Mikkelsen 2004, p. 213.

IRODALOM

- Boyce, Mary (1954): *The Manichaean Hymn-cycles in Parthian*. Oxford: London Oriental Series.
- Bryder, Peter (1985): *The Chinese Transformation of Manichaeism. A Study of Chinese Manichaean Terminology*. Löberöd: Plus Ultra.
- Gardner, Iain (with contr. Clackson, S.–Franzmann, M.–Worp, K. A.) (1996): *Kellis Literary Texts*. Vol. 1. (Dakhleh Oasis Project Monograph 4; Oxbow Monograph 69.) Oxford: Oxbow Books.
- Henning, Walter B. (1940): *Sogdica*. (James G. Forlong Fund 21.) London: The Royal Asiatic Society.
- Klimkeit, Hans-Joachim (1998): The Manichaean Doctrine of the Old and the New Man. In: Heuser, Manfred–Klimkeit, Hans-Joachim: *Studies in Manichaean Literature and Art*. (Nag Hammadi and Manichaean Studies 46.) Leiden–Boston–Köln: Brill, pp. 123–141. [Eredetileg: Die manichäische Lehre vom alten un neuen Menschen. In: Wiessner, Gernot–Klimkeit, Hans-Joachim (eds.) (1992): *Studia Manichaica. Internationaler Kongress zum Manichäismus. Bonn, 1989. aug. 6.–10.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz, pp. 131–150.]
- Mikkelsen, Gunner B. (2004): The Fragments of Chinese Manichaean Texts from the Turfan Region. In: Durkin-Meisterernst, Desmond–Raschmann, Simone–Christiane–Wilkins, Jens–Yaldiz, Marianne–Zieme, Peter (eds.): *Turfan Revisited – The First Century of Research into the Arts and Cultures of the Silk Road*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, pp. 213–220.
- Morano, Enrico (2004): Un frammento di glossario mediopersiano/partico-sogdiano da Turfan. In: Sandra, Bosco Coletsos–Vittoria, Dolcetti Corazza–Mario, Enrietti–Gendre, Renato–Morano, Enrico: *Magistrō nostrō. Per i cento anni di Giuliano Bonfante*. Alessandria: Editioe dell’Orso, pp. 101–113.
- Morano, Enrico (2005): Preparing the Corpus of the Sogdian Texts for the SOAS Manichaean Dictionary Project. In: Cereti, Carlo G.–Maggi, Mauro (eds.): *Middle Iranian Lexicography – Proceedings of the Conference Held in Rome, 9–11 April 2001*. Roma: Istituto Italiano per l’Africa e l’Oriente, pp. 215–226.
- Oda Yoshihisa 小田義久 (2003): *Ōtani bunsho shūsei (san)*. 大谷文書集成 (参). [The Complete Otani Documents III.] (龍谷大學善本叢書 23.) Kyoto: Hōzōkan.
- Rong Xinjiang 荣新江 (1997): Review of *Cina e Iran. Da Alessandro Magno alla dinastia Tang*. (Orientalia Venetiana 5.) Eds.: Alfredo Cadonna and Lionello Lanciotti, Firenze: Leo S. Olschki Editore 1996. (Zhongguo yu Yilang – cong Yalishanda dao Tangchao 中国与伊朗—从亚力山大到唐朝). In: *Tang yanjiu 唐研究* Vol. 3, pp. 538–543.
- Sundermann, Werner (1991): Anmerkungen zu: Th.Thilo, Einige Bemerkungen zu zwei chinesisches-manichäischen Textfragmenten der Berliner Turfan-Sammlung. In: Klengel, H.–Sundermann, Werner (eds.) (1991): *Ägypten – Vorderasien – Turfan. Probleme der Edition und Bearbeitung altorientalischer Handschriften*. Berlin: Akademie-Verlag, pp. 171–174.
- Sundermann, Werner (1992): *Der Sermon vom Licht-Nous. Eine Lehrschrift des östlichen Manichäismus. Edition der parthischen und soghdischen Version*. Berlin: Akademie Verlag.
- Sundermann, Werner (1996): Iranian Manichaean Texts in Chinese Remake. Translation and Transformation. In: Cadonna, Alfredo–Lanciotti, Lionello (eds.): *Cina e Iran. Da Alessandro Magno alla dinastia Tang*. (Orientalia Venetiana 5.) Firenze: Leo S. Olschki Editore, pp. 103–119. [Repr. Sundermann, Werner (2001): *Manichaica Iranica. Ausgewählte Schriften*. I–II. (Hrsg.: Reck, Christiane–Weber, Dieter–Leurini, Claudia–Panaino, Antonio). Roma: Istituto Italiano per L’Africa e L’Oriente. Vol. I, pp. 515–532.
- Takakusu Junjirō 高楠順次郎–Watanabe Kaigyoku 渡邊海旭 (eds.) (1924–1932): *Taishō Shinshū Daizōkyō 大正新修大藏經*. 85 vols. Tokyo: Taishō Issaikyō Kankōkai.

- Thilo, Thomas (1981): Die chinesischen Textfragmente der Turfan-Handschriftensammlung der Akademie der Wissenschaften der DDR. In: *Journal Asiatique* Vol. 269, pp. 47–53.
- Thilo, Thomas (1991): Einige Bemerkungen zu zwei chinesisch-manichäischen Textfragmenten der Berliner Turfan-Sammlung. In: Klengel, H.–Sundermann, W. (eds.): *Ägypten – Vorderasien – Turfan. Probleme der Edition und Bearbeitung altorientalischer Handschriften*. Berlin: Akademie-Verlag, pp. 161–170.
- Wang Ding 王丁 (2007): Bailin Tufufan tezung zhong yi jian chuzi Jiaohe de hanwen Monijiao wenshu. 柏林吐魯番特藏中的一件出自交河的漢文摩尼教文書. In: Takata Tokio 高田時雄 (ed.): *Tangdai zongjiao wenhua yu zhidu* 唐代宗教文化與制度. Kyoto: Kyoto Daigaku Jinbun Kagaku Kenkyūjo, pp. 41–65.
- Wang Yuanyuan 王媛媛 (2005): Xinchu hanwen «Xiabuzan» canpian yu Gaochang huigu de hanren Monijiao tuan. 新出漢文《下部贊》殘片與高昌回鶻的漢人摩尼教團. In: *Xiyu yanjiu* 西域研究 No. 2, pp. 51–57.
- Yoshida Yutaka (1997): On the recently discovered Manichaean Chinese fragments. In: *Nairiku Ajia gengo no kenkyū* 内陸アジア言語の研究 [Studies on the Inner Asian Languages]. Vol. 12, pp. 35–39.